İNSAN

İnsan sözcüğü Kur'an'da tekil ve çoğul (ins, enâsî, ünâs ve nâs) olarak 330 küsur yerde geçmektedir. En yüksek kullanım, 241 rakamıyla, bir çoğul şekil olan 'nâs' sözcüğünündür. Kur'an'ın her şeyden önce bir kelam mucizesi olduğu dikkate alındığında bu kullanımdan şu sonucu çıkarmak mümkün görülebilir: Kur'an, biricik muhatabı olan insanı, her şeyden önce bir toplum varlığı, bir sosyolojik varlık olarak görmektedir.

'Nâs' kullanımı, iki bakımdan daha dikkat çekicidir:

1. Uyarı-çağrı edatıyla söze girilen beyyinelerin büyük çoğunluğunda, "Eyyühennas! (Ey insanlar!) şeklinde nâs sözcüğü kullanılmaktadır.

Bu kullanımla insanoğluna Yaratıcı'nın buyrukları, dikkat çekişleri, uyarıları, kısacası, insanın kozmik sorumlulukları ve yapısı hatırlatılmaktadır.

2. İnsan denen varlığın toplum halindeki tavrına ve özelliklerine dayandırılan oluşumlara dikkat çekilirken de genellikle nâs sözcüğü kullanılmaktadır. Örneğin, insana, peygamberlerin gönderilişinden, tanrısal mesajın iletilişinden söz edilirken daima nâs sözcüğü kullanılmıştır, (bk. 2/213; 4/170, 174; 10/57, 108)

Nâs sözcüğü kullanılarak verilen mesajların en önemlilerinden biri de şudur: Allah, ayetlerini hep nâsa yani çoğul halinde (toplum halinde) insana açıklamaktadır. Bu anlamda muhatap insan değil, nâs olmaktadır. (Örnek olarak bk. 2/187, 221; 16/44; 17/89; 18/54; 24/35)

Bu tespitin bizi götürdüğü gerçek şudur: Kur'an mesajı geneldir; tüm insanların ondan nasibi vardır. Bu demektir ki her insan ondan az veya çok bir şeyler anlar. Bilgisini artırdıkça daha çok şeyler anlar. Önemli olan, bir sınıf engelinin olmaması, mesajın birileri için kapalı veya dokunulmaz kılınmamış olmasıdır.

İnsanın toplumsal bir varlık olarak alınışının önümüze açtığı pencereler açısından özellikle Bakara 213 dikkat çekicidir. Bu ayetten anlıyoruz ki, insana peygamberler eliyle mesaj gönderilmesi onun bir toplum olarak ortaya çıktığı anda başlamıştır. Bu ayette kullanılan hüküm (yargı), mîzan (ölçü, norm, düzen), hükmetmek (yargılamak-yönetmek), ihtilaf (çekişme, tartışma, didişme) sözcükleri de son derece düşündürücüdür. Anlatılmaktadır ki bu kavramlar, toplum haline ulaşmış insan hayatında anlam ifade etmekte ve kaçınılmaz olmaktadır. Peygamberlerin esas görevlerinden biri de bu kaçınılmaz düzenlemeyi kozmik-evrensel rayına oturtacak mesajları, ölçütleri getirmektir.

Toplumsal bir varlık olarak insanı tanımada en hayatî ayetlerden biri olan Bakara 213, bize şu gerçekleri de göstermektedir:

İnsanlığın ilk tartışma ve didişmesi, tanrısal buyrukları taşıma yükümlülüğü altına girmiş bulunan din temsilcilerinin azgınlık, doymazlık, kıskançlık, hak tanımazlık (bağy) gibi olumsuzlukları yüzünden vücut bulmuştur.

İnsan, atası olan Âdem sözcüğüyle yapılmış Benîâdem' (âdemoğlu) tamlamasıyla da (25 yerde) ifade edilmektedir, (bk. burada, Âdem mad.)

İnsan, cin ve melek karşıtı bir varlığın adıdır. İnsan kelimesinin lügat anlamıyla varoluşsal ve kavramsal anlamı çok ilginç bir uyum göstermektedir. Şimdi, insan sözcüğünün lügat anlamlarını izleyerek bu uyumu görelim:

1. Görmek, görme gücü:

İnsan kelimesinin bu anlamı, Nisa 6. ayette fiil halinde kullanılmıştır. İnsan, bakma ve görme gücü kuvvetli bir varlıktır. Yaratıcı ve erdirici gözlemler yapabilme gücü insanda öne çıkan güçlerden biridir. Belki de bunun için olacak, insan sözcüğü 'göz bebeği' anlamına da gelmektedir. Buradan hareketle insana, 'varlığın göz bebeği' denmiştir. Bu deyim, insanın hem bakıp görme gücünü hem de varlık bünyesindeki seçkin ve hassas yerini göstermektedir.

2. Ünsiyet (yakınlık ve kaynaşma) oluşturabilme yetisi:

İnsanın en güçlü yanlarından biri de budur. Lügat bilginleri bunu esas alarak insan kelimesini anlatırken şunları eklemeyi unutmamışlardır: İnsan için iki ünsiyet vardır: Bunların biri insanın iç dünyasıyla Yaratıcı arasındaki ünsiyet, ikincisi de insanın bedeniyle dış dünya arasındaki ünsiyet. İnsan bu iki ünsiyeti kuran ve en iyi biçimde sürdürebilen belki de tek varlıktır.

3. Uyuşum, kaynaşma ve medeniyete yatkınlık:

İnsan sözcüğündeki bu anlam da insanın temsil ettiği, en azından temsil etmesi gereken konuma çok uygun düşmektedir. Büyük üstat Isfahanlı Râgıb (ölm. 502/1108), bu noktayı belirtirken şunu da söylüyor: "Bunun içindir ki 'insan, doğası itibariyle uygardır' sözü çok ünlü olmuştur." (Râgıb, ins mad.)

4. Unutkanlık:

Bu anlam da insanın yapısına çok uygun düşmektedir. Gerçekten de insan, çok unutan, unutmaması gereken çok şeyi unutan bir varlık olarak da dikkat çeker. Bu unutma veya gaflet, insan hayatında bazen kayıplara, bazen da mutlu ve erdirici gelişmelere kaynaklık etmektedir. Şöyle veya böyle, unutmak, insan doğasının ayrılmaz parçalarından biridir. (Bu lügat anlamları için bk. Fîrûzâbâdî; Kaamus; İbn Manzûr; Lisanü'l-Arab; Râgıb el-Isfahanî; el-Müfredat, ins mad.)

İNSANIN YARATILIŞI

İnsanın yaratılışından, geniş sayılabilecek bir biçimde söz edilmektedir. İki ana başlık verilebilir: İnsanın maddesel yanı, insanın ruhsal yanı. Birinci yanıyla insan, bir toprak varlıktır. İkinci yanıyla insan 'Allah'ın ruhundan bir nefes' olan varlıktır. Bu ayrımın tartışmasız sonucu şudur:

İnsan, maddesiyle tekâmülün, evrimin konusu iken iç benliği, ruhuyla tekâmül ve evrimin üstünde ve dışında bir varlıktır.

TOPRAK VE SU GERÇEĞİ

İnsanın toprak yanından söz eden ayetler toprağın değişik şekil-

lerini ifade eden sözcükler kullanmaktadır:

Toprak (türab): Yalnız tekil şekli kullanılan (çoğulu: etribe, tirbân) türab, Türkçe'deki toprak anlamındadır. Aynı kökten gelen 'terba', yeryüzü anlamında kullanılır.

Kur'an, insanın maddî yapısından söz ederken hem "Sizi yerküreden inşa etti" (Hûd, 61; Necm, 32) şeklinde genel bir ifade kullanmakta hem de yerkürenin iki temel maddesine özellikle yollama yapmaktadır: Toprak ve su. Toprağın değişik şekillerini ifade eden kelimelere yer verilmiştir. Ana madde ve tür adı olan türab (toprak) insanın yaratılışı bağlamında 15 kez kullanılıyor. (Örnek olarak bk. 3/59; 18/37; 22/5; 30/20, 35/11)

Kur'an, insanın yaratılışında bu iki maddenin hem kategorik adlarını hem de aldığı şekillere göre kazandığı değişik adları kullanmaktadır. Esasen, Kur'an'a göre, su, tüm canlıların, hayatın temel maddesidir. Canlı her şey sudan yaratılmıştır. (21/30; 24/45)

İnsanın yaratılışı bağlamında suyun değişik şekillerinden söz edilmiştir: Ma-i mehîn, ma-i dâfik, nutfe, alaka. Ne ilginçtir ki nutfe, yerkürenin ve hayatın temel maddelerinden biri olan suyun en görkemli görünümü olan deniz anlamına da gelmektedir.

Gerçekten de insan, damlada denizi, denizde damlayı temsil edebilen esrarlı bir varlıktır. İnsan, sonsuzluk denizini damlasında taşıyabildiği gibi, damlasını da sonsuzluk denizine dönüştürebilir.

Tın: Kil-çamur anlamındadır. İnsanın tîn'den yaratıldığı defalarca dile getirilmiştir. (6/2; 7/12; 17/61; 23/12; 38/71,76) Tın kelimesi, yapışkan, sabit anlamındaki 'lâzib' sözcüğüyle sıfatlandırılmıştır. (37/11) Yani insanın yaratıldığı çamur yapışkan, cıvık bir çamurdur. Böyle bir yaratılış, ilk bakışta insanı düşük, değersiz algılamak isteyen bir mantığı tahrik eder. Nitekim, insanın baş düşmanı olan iblis, Allah'ın: "İnsana secde et!" emrine karşı çıkarken bu küçümseyici mantığı işleterek kendisinin ateşten, insanın ise basit bir çamurdan yaratıldığını söyleyerek emre karşı çıkmıştır. (7/12; Sad, 76; 17/61)

İnsanın nârdan (ateşten) yaratılan bir varlık olan iblise karşı ve ondan üstün gösterilmesi, üç nükteyi akla getirmektedir:

1. Nârın karşıtı olan nur **(ışık,** mutluluk ve esenlik), insanın temsil ettiği tevazu, gösteriş ve iddiacılıktan uzaktır.

2. Bir adı da nâr olan cehenneme gidiş, nurun tuttuğu ışıkla tekâmülünü tamamlamayanların iblisin musallat ettiği mutsuzluk ve çile berzahlarını geçmeleri ve tekâmüllerini 'zorlu bir yol'la tamamlamalarını ifade etmektedir, (bk. burada, Nâr ve Nur mad.)

3. İblisin emre karşı çıkışı, acele hüküm vermeye dayalı bir cehaletin ürünüdür. O, insan denen toprak görünümlü varlığın özünde hangi sonsuzluk değerlerinin saklı olduğunu kavrayacak gerçek bilgiye sahip değildi.

O halde, Müslüman toplumlara hangi iblisler tarafından musallat edildiği bilinmeyen ve daha çok bilgi ve düşünce öncülerini saf dışı etmek için cehalet odaklarınca kullanılan şu terane, yıkıcı bir şeytanî söylemdir: "İlim önemli değil, ilim ibliste de vardı." Kur'an bunun tam tersini söylemektedir. Allah iblise lanet etmiştir. Anlaşılan o ki, bu iblis teranesini Müslümanlara musallat eden bilgiden nasipsiz iblis avanesine de lanet edecektir.

Salsâl: Tıngırdayacak şekilde kurutulmuş çamur veya çamurdan yapılmış olup vurulduğunda tıngırtı çıkaran eşya anlamındadır. Bu sözcük de insanın yaratılışını ifade ederken, üçü aynı surede olmak üzere 4 kez kullanılmıştır. (15/26, 28, 33) Bu kullanımların ilk üçü, biraz sonra söz edeceğimiz hame' kelimesiyle birliktedir.

Rahman süresindeki kullanımda 'salsâl', 'fahhâr'a benzetilmiştir. Fahhâr sözcüğü, fahr (övünme) kökünden bir kelime olup vurulduğunda ses çıkaran, iyi kurutulmuş, değerli saksı anlamındadır. Anılan ayette: "Allah insanı, fahhâr gibi kuru bir çamurdan yarattı" denmektedir. Bu ilginç ifade, insanın çamur gibi basit bir varlıktan yaratılmasına rağmen çok övünülecek değerler taşıdığını göstermenin yanında insana yönelik ahlaksal bir ihtarı da içermektedir: Sakın kibirlenme!

Hame-i Mesnûn: Hame', kokuşmuş balçık demektir. Ona sıfat yapılan 'mesnûn' sözcüğü ise sene kelimesinden türeyen ve 'üzerinden yıllar geçmiş' anlamına gelen bir kelimedir. İnsanın yaratılışı için aynı surede üç kez kullanılan hame' sözcüğü, üçünde de mesnûn kelimesiyle nitelenmiş ve böylece insanın maddesel

yapısının, Cenabı Hak tarafından (Danvin'in dediği gibi tesadüfen değil) planlı bir evrime tâbi tutulduğu gösterilmiştir.

Mâ-i mehîn: Hor ve hakir bir su demek. Bu hor görülen su, esasında bir usaredir. (Secde, 8)

Mâ-idâfik: Fırlayan su, şiddetle dökülen su demek. Mâ-i dâfik, bel ile kaburgalar arasından çıkan bir sudur. (Târik, 6-7)

Nutfe: Arı su, meni, sperm, deniz anlamındadır. Nutfe, İnsan suresi 2. ayette 'emşâc' (karışım) sözcüğüyle nitelenmiştir. Onun dışında kullanıldığı 11 yerde yalındır. (Örnek olarak bk. 16/4; 35/11; 36/77)

Alak-alaka: İlişkin-yapışkan nesne, sevgi, hasımlık, aşk, balçık, kızıl kan gibi anlamları olan bu sözcük insanı anlatmada en esrarlı kelimelerden biri değil, birincisidir. Ve ne ilginçtir ki Kur'an'ın ilk vahyedilen suresinin ikinci ayetinde geçmektedir. Daha sonraki surelerde **'alaka'** şeklinde 5 kez daha kullanıldığını görüyoruz, (bk. 22/5; 23/14; 40/67; 75/38)

Alak ve **alaka** sözcüğü, yapışıp ilişmek anlamının maddesel ve ruhsal boyutlarını aynı anda içermektedir. Büyük dilci Fîrûzâbâdî (ölm. 817/1414) tarafından, el-Kaamus'da bu sözcüğe verilen anlamı yine onun gibi büyük bir dilci olan Âsim Efendi (ölm. 1819) şu şekilde Türkçeleştiriyor: "Kendisine ilişilüp alâka olunan nesne." Maddesel boyutu dikkate alındığında alak ve alâka, günümüzde embriyoyu karşılamaktadır. Ruhsal boyutu dikkate alındığında insandaki sevgi, aşk, ilgi, sıcak yaklaşım gibi değerler yanında husumet (çekişme, didişme, kavga, karşı çıkma) türü değerleri de ifade etmektedir. İnsanın neden veya nelerden yaratıldığını anlatmak için bundan daha doyurucu bir kelime düşünemiyorum.

Diyebilirim ki, Kur'an'ın insanı ayrıntılı biçimde tanıtan ayetlerinde onun özelliklerine dikkat çeken beyanlar, bu **alak** sözcüğünün taşıdığı lügat anlamların bir ayrıntılanmasıdır.

İNSAN YARATILIŞINDA EVRELER VE EVRİMLEŞME

İnsanın yaratılışını tanıtan ayetler açık bir biçimde birtakım

evrelerden ve bunun sonucu olarak da bir evrimleşmeden söz etmektedir. Bu, kelimelerin sıralanışından doğan ve aksini düşünmek mümkün olan bir yorum değildir. Kur'an, kullandığı kelimeler arasına 'sümme' (daha sonra, sonradan da) edatını koyarak bir evreler serisine ve sonuç olarak da bir evrimleşmeye dikkat çekmektedir. Bu evrimleşmenin materyalist-Danvinist bir karakter taşımadığını elbette ki biz de kabul ederiz. Ancak şunu da itiraf ve ilan ederiz:

Evrimleşmenin materyalist bir mantıkla algılanmaması onun yok sayılmasını gerektirmez. Evrimleşme vardır ama Danvin'in iddia ettiği gibi, tesadüflerin, çatışma ve boğuşmaların eseri değildir. Evrimleşme, Yaratıcı kudretin denetimi altında planlı programlı bir tekâmüldür.

Evrimleşme vardır, Kur'an bunu kabul etmektedir. Ama bunun arkasında, doğanın rastlantıları değil, Cenabı Hakk'ın yapıp edici-yaratıcı iradesi bulunmaktadır. Evrimleşme, Yaratıcı'nın koyduğu kanunlar içinde yürümektedir. Ve bu anlamda insanın evrimleşmesi bitmiş değildir, devam etmektedir.

Kur'an, insanın yaratılış evrelerinin şu ana kadar işlemiş olanlarını şu şekilde veriyor:

1.Toprak evre,
2. Su (meni) evresi,
3. Tesviye (biçim verme) evresi,
4. Tanrısal nefha evresi.

Şimdi bu evreleri veren temel ayetleri görelim:

"Allah odur ki, yarattığı her şeyi güzel yarattı. Ve insanın yaratılışına çamurdan başladı. Sonra onun neslini bir usareden, hor görülen bir sudan oluşturdu. Sonra ona bir biçim verdi ve onun içine kendi ruhundan üfledi. Sizin için işitme gücü, gözler ve gönüller vücuda getirdi. Ne kadar da az şükredersiniz!" (Secde, 7-9. Ayrıca bk. 15/28-29; 87/1-3)

Bu ayetlerde gösterilen evrimleşme ile, insan cenininin ana rahminde oluşum evrelerini gösteren beyanları birbirine karıştırmamak gerekir. Bu oluşum evreleri Hac 5; Müminûn 14 ile Zümer 6. ayette verilmiştir.

Evrimleşmenin başka bir biçimde gösterilişine İnsan suresinin 1-3. ayetlerinde tanık olmaktayız:

"İnsan üzerine, henüz anılan bir şey olmadığı bir süre geçmedi mi zamandan? Doğrusu biz, insanı, karışım olan bir spermden yarattık. Halden hale geçiririz onu. Sonunda onu işitici, görücü yaptık. Biz onu yola kılavuzladık. Artık ya şükredici olur, ya nankör."

Bu ayetler, insanın, bugünkü işlevlerini yapacak noktaya gelmesine kadar halden hale geçtiğini göstermektedir. Nuh 14. ayet, insanın yaratılışından söz ederken şunu söylüyor:

"Allah sizi, halden hale/evreden evreye geçirerek yarattı."

Topraktan başlayıp tanrısal nefhayı içine alacak kıvama getirilen insan bunu ne kadar sürelik bir evrimleşme ile elde etti? Bu sorunun cevabı verilmemiştir. Kesin olan şu ki insan, halden hale, evreden evreye geçirildiği uzun ve çileli bir evrimleşme yaşamıştır. Bu evrimleşmenin nasıl olduğuna ilişkin cevap yüzlerce teoriye vücut verebilir. Kur'an, pratik bir sonucu olmayan bu alana girmemektedir. (Evrimleşme konusunda bizim, *Mevtana ve İnsan* adlı eserimizin, Mevlana ve Evrimleşme bölümüne bakılabilir.)

İNSANIN YAPISI VE ÖZELLİKLERİ

Kur'an'ın insanı anlatan ayetleri incelendiğinde insanın şu niteliklerde bir varlık olduğunu saptayabileceğimiz görülüyor:

Nankör varlık:

İnsan için, nankör anlamında bazı ayetlerde 'kefûr' (11 yerde), bazı ayetlerde aynı kökten, aynı anlamda 'keffâr' (5 yerde), bir ayette ise 'ekfer' (Abese, 17) sözcüğü kullanılmıştır. Birincisi sıfat-ı müşebbehe, ikincisi mübalağa ile ism-i fail, üçüncüsü ise ism-i tafdîl kalıbında olan bu sözcüklerin üçü de 'çok nankör' demektir. Bir yerde bununla da yetinilmemiş, 'kefûr' kelimesi, açık-ayan-beyan anlamındaki 'mübîn' kelimesiyle nitelenmiştir. (Zühruf, 15) Sadece inkâr etmeyi değil, aynı zamanda nankörlüğü de ifade eden 'küfr' sözcüğünün insan için fiil ve sıfat halinde kullanımı ise yüzlercedir. (Küfür konusunda bk. burada, Küfür mad.)

Küfür kökünden gelen 'kâfir' sözcüğü, insanın hem inkarcılığını hem de nankörlüğünü ifade eden bir kelimedir. Ancak kefûr, keffâr ve ekfer sözcükleri genellikle nankörlüğü ifade için kullanılmaktadır. (Örnek olarak bk. 11/9; 14/34; 17/67; 22/38, 66; 42/48)

Ne ilginçtir ki, şeytanın insana ilk emri 'Ükfür!' yani "Nankörleş, inkâr et!" olmaktadır, (bk. Haşr, 16) Ekleyelim ki, bizzat şeytanın da temel sıfatlarından biri, aynen insan gibi, 'kefûr'dur. (17/27) Yani insan, nankörlüştükçe bir anlamda şeytanlaşmaktadır.

insanın nankörlüğünün en zehirli görünümü, Allah'a karşı sergilenen nankörlüktür.

İnsan, bu nankörlüğü akıl almaz bir rahatlık ve pervasızlıkla sürekli sergilemektedir. O, bir yaratılmış-parça varlık olarak Yaratıcı kudret tarafından imtihan edilmesi gerektiğini bilerek sürekli şükür halinde olması gerekirken, Allah'ı imtihan etmeye kalkmakta ve beklentilerinin, iştahlarının en küçük bir zedelenişi durumunda kendisini sayısız nimetle lütuflandıran Yaratıcı'ya kafa tutmakta, nankörlüğün en çirkinlerini art arda sıralamaktadır. Yaratıcı kudretin sesi, insanın bu çirkin yanını ifadeye koyarken, dehşet verici sözcüklerle konuşmaktadır:

"İnsan, işte budur; Rabbi kendisini deneyip de ona cömert davranır, nimet yağdırırsa 'Rabbim bana ikramda bulundu' der. Ama Rabbi onu sıkıntıya uğratıp rızkını bir ölçüye bağlarsa 'Rabbim bana ihanet etti' der." (Fecr, 15-16)

Aceleci varlık:

İnsan çok acelecidir. (17/11) O kadar acelecidir ki, âdeta 'aceleden yaratılmıştır.' (21/37) İnsanın sadece iyilik ve hayır istemede değil, başına bela ve sıkıntı istemede bile aceleci olduğunu gösteren ayetler vardır. (Örnek olarak bk. 6/57; 27/46, 72; 75/20; 28/27) İnsanın temel musibetlerinden biri de acelecilik olduğu içindir ki peygamberlere en çok önerilen değerlerden biri sabır olmuştur. Çünkü Allah daima sabır sahipleriyle beraberdir ve insanın nankörlüklerine direnç göstermenin temel koşulu, sabırlı olmaktır.

Ümidini hemencecik yitiren varlık:

Bu anlamda yeûs ve kanût sözcükleri kullanılmaktadır. Bir yerde, kanût sıfatı yeûs sıfatıyla yan yana (41/49) kullanılarak insandaki ümitsizliğe düşme özelliğinin şiddetine vurgu yapılmıştır. İnsana ümitsizliğe düşmemesi emredilmektedir. (39/53)

Ümitsizlik; küfrün, sapıklığın, karanlığın, şerre yenik düşmenin ve nihayet Allah'a güvensizliğin ürünüdür, (bk. 12/87; 15/56; 30/36; 42/28)

İnsanın bu ümitsizlik zaafının arkasında belki de onun şerre (kötü ve çirkine) bile çağrı yapan tuhaf bir varlık (17/11) olması yatmaktadır. Gerçekten de insan, bazen, hayra davet çıkarıyorum diye şerri çağırmaktadır. Bu böyle olduğu içindir ki insan, uğursuzluğunu kendi boynunda taşıyan varlık olarak da tanıtılmaktadır, (bk. 17/3; 36/19)

Çok zulmeden varlık:

İnsanın temel sıfatlarından biri de zalimliktir, (bk. 14/34; 33/72) Bu sıfat içine onun kendisine zulmetmesi de girer. **Hatta** insanın kendine zulmetmesi, başkalarına zulmünden önce gelmektedir. (3/117; 11/101; 16/33,118) Ne ilginçtir ki, insanın kendine zulmetmesinden söz eden ayetlerde insan tekil değil, daima çoğul (nâs şeklinde) kullanılmıştır. Bundan da anlaşılır ki, insanın kendi kendine zulmü, genellikle toplumsal gaflet ve hıyanetler şeklinde olmaktadır.

Zayıf yaratılıştı, dayanıksız varlık:

İnsanın zayıflığı, sadece gücünün yetersizliği değildir; insan, kolayı ve rahatı tercih gibi bir zaafın da mahkûmudur. (4/28) Bedenine, rahatına uyanı tercih hatasını sürekli işler. Bu, onun özgürlüğü kötüye kullanmasına yol açar.

Özgürlüğü nefsinin dürtülerini tatmin için kullanmak, insanı iğrençleştiren en büyük sürçmelerdendir. İnsan, bu sürçme yüzündendir ki, ona asla yakıştırılamayacak rezillikleri ulu orta sergiler. Ve bazen bunu bir hak, hatta meziyet sanır. Kur'an bu noktaya parmak basarken şu ifadeyi kullanmaktadır:

"İnsan ister ki kendi önünde rezillik sergilesin." (Kıyame, 5)

Ama insanın böyle bir hakkı yoktur. Kur'an soruyor:
"İnsan, başıboş bırakılacağını mı sanıyor?!" (Kıyame, 36)

Başıboş değildir insan... Başıboşluğun rahatlığı ve zevzekliği çok aldatıcı ve çok lezzetlidir ama insan lezzetle değil, ciddiyet ve eziyetle tekâmül edebilecek bir varlıktır.

Onur, lezzetin değil, eziyet ve ciddiyetin ödülüdür. (90/4-5) Onur, düzlükte sallanmanın değil, tepeye tırmanmanın ödülüdür. İnsanın yolunda, sallanmaya asla yer yoktur ama tırmanmaya sürekli ihtiyaç vardır. İnsan, bir anlamda tırmanan ve tepeleri-engelleri aşan varlıktır. Özgürlük, tırmanıp engel aşma ile gelen bir ödül olduğunda gerçek anlamda özgürlüktür. (90/10-14)

Çok cimri varlık:

Cimrilik, Kur'an'ın en çok tiksindiği huylardan biridir. Geçtiği hemen her ayette, Allah'a güvensizliğin, nimetleri saklamanın bir sonucu gibi gösterilmektedir. (Örnek olarak bk. 3/180; 9/76; 17/100; 47/37-38)

Cimrilik, hayatı zorlaştıran ve insanı kendi içinde yokuşa süren büyük bir beladır. Cenabı Hak, cimriliğe sapanlarla güzelliğe sırt çevirenlere hayatı zorlaştıracağını, bu demektir ki onları mutsuz kılacağını bildirmektedir. (92/8)

Didişmeci-kavgacı-tartışmacı, çekişmeci varlık: (bk. 18/54)

Bilgisi yetersiz varlık:

İnsan, bildiklerine göre bilmedikleri çok çok fazla olan bir varlıktır, (bk. 33/72) Bu da onun 'cehûl' (çok cahil) damgasını yemesine yol açmıştır. İnsanın bilmek istediklerinin bildiklerine oranla çok küçük olması, onun cahil diye nitelendirilmesini hem haklı kılmakta hem de anlaşılabilir. Hiçbir varlığın yüklenemediği bir büyük emaneti yüklenen insan, bu emanet taşıyıcılığına denk bir bilgiye asla ulaşamaz. Bu yüzden çok cahildir. Çünkü iddiaları ve hayalleri, sahip olduğu bilgiyle açıklanacak türden değildir.

Bildikleri ve sahip oldukları, bilmek ve sahip olmak istediklerine oranla çok küçük kalan bir varlık, en insaflı nitelemeyle, cahildir.

Asın hayalci-tatminsiz varlık:

İnsan, sahip olduklarıyla bildiklerinin daima çok üstünde şeyler ister. (41/49) Bıkıp usanmadan ister. Hakkı olup olmadığını düşünmeden ister. Bu istediklerinin, hayal ettiklerinin tümü kendisine verilecek midir? Hayır! (53/24) O hep isteyecektir; sınırsızca, usanmadan ve utanmadan isteyecektir; ama sahip oldukları, bu istediklerinin sadece küçük bir kısmı olacaktır. Bu 'küçük kısım' nedir sorusuna Kur'an şu cevabı veriyor:

"İnsan için **çalışıp didindiğinden başkası yoktur!"** (53/39)

Aldanmaya çok müsait varlık

İnsan; cahilliği, hayalciliği ve doymazlığı yüzünden aldatılmaya çok müsait bir varlık haline gelmiştir. Birçok şey, birçok kişi tarafından birçok şeyle aldatılmaktadır. Daha da ilginci, insan **Allah ile aldatılmaktadır.** (35/5; 31/33; 57/14)

Allah ile aldatılan tek varlık, insandır. Ve insan için en yıkıcı aldanış da işte bu, Allah ile aldanış olmaktadır. (Allah ile aldatma konusunda bk. burada, **Aldanış** mad. Ayrıntılar için bizim *'Allah ile Aldatmak'* adlı eserimize bakılabilir.)

Azabilen varlık:

İnsanın azgınlığını, hak tanımazlığını ifadeye koyan ayetler yüzü aşkındır. Ve bu ayetler gerçekten ürpertici ifadelerle doludur

İnsanın azma sebeplerinin (ve azma belirtilerinin) en dikkat çekicisi, kendisini başkalarından müstağni (kendi kendine her bakımdan yeterli) görmesidir. (96/6) Bu saptamayı yapan ayetin, ilk vahyedilen surede yer alması da ayrı bir dikkat konusudur.

Önüne iki yol konan varlık:

İnsanın üçüncü yolu yoktur. Onun önünde iki yol vardır: En **yukarıya çıkaran yol, en** aşağıya **yuvarlayan** yol. (96/2-3; 90/10; 95/4-5)

Cahillik, doymazlık, hayalcilik, zalimlik gibi olumsuz nitelikler insanı çok azgınlaşan, hak-hukuk, acıma ve insaf tanımayan bir canavara dönüştürebilmektedir. Bu dönüşümü yaşamış insan, varlığın en sefil, en sapık yaratığıdır. (7/179; 25/44)

İnsanın, hayvan olmak gibi bir şansı yoktur.

0. ya taşıdığı büyük yaratıcı imkânları kullanarak ve o imkânları kendisine veren kudretle barışık durarak en yukarılara çıkacaktır yahut da, kuvvet ve imkânları verene ihanet ederek en aşağılara yuvarlanacaktır. Hayvan olmak ne böyle bir tehlike taşıyor ne de böyle bir yücelme şansı,

Hayvanın tek yolu vardır: Yaratıcı kudret tarafından kendisine söyleneni yapmak. Tek yollu bir yaratık olan hayvan için daha aşağı inme riski söz konusu değildir. Çünkü risk, özgürlüğün ve aksini yapabilme gücünün, başka bir deyimle iki yolun söz konusu olduğu yerde vardır. Hayvana ne özgürlük verilmiştir ne de aksini yapabilme gücü...

İnsan, maddesel âlemde vücut bulduktan sonra "yap-yapma" emri almış bir robot varlık değildir. Onun iş yapıp değer üretmesi, Yaratıcı ile ezelde (matematik zaman öncesinde) gerçekleşmiş bir sözleşme (mîsak) ile yani karşılıklı rıza ile yürüyen bir sorumluluğun ürünüdür. İnsanın sorumlu bir varlık olması bu ezel sözleşmesine dayanmaktadır. (7/ 172) Aynen bunun gibi, insanın haklarının temelinde de şunun-bunun lütfü değil, bizzat Allah ile yapılmış bir mukavele vardır. İnsan haklarının ve sorumluluklarının altına böyle bir mukavelenin konması iki sonucu zorunlu kılar:

1. İnsanın onuru dorukta bir onurdur ve bu, onun, yaratılıştan gelen öz hakkıdır; birilerinin lütfü değildir.

2. İnsanın sorumluluğu, öyle "Olsa da olur, olmasa da" türünden bir sorumluluk değildir; ağır ve çok ciddi bir sorumluluktur. Bu yüzden, savsaklanması halinde ödenecek fatura varlığın en ağır faturasıdır.

İsyan edebilen varlık:

İnsan, aynı zamanda isyan edebilen bir varlıktır. Bu onun hem iyiliklerinin hem de kötülüklerinin bir göstergesidir.

İsyan, hem oluş ve eriş hem de ölüş ve tükeniş getirebilen esrarlı bir kavramdır. Âdem de isyan etmiştir (2/37; 20/122), iblis de... Ne var ki Âdem'in isyanı varlık sırlarının çözülüşüne giden özgürlük ve atılım yolunu açarken iblisin isyanı hüsran, tükeniş ve karanlığın yolunu açmıştır. Musa da âsidir (Musa'nın en büyük mucizesi sayılan asa, isyan kelimesinin köküdür) Firavun da... Ne var ki Musa'nın isyanı ışık ve yüceliş adına iken Firavun'un isyanı zulüm ve çöküş adına oldu... Nemrut'a isyan eden İbrahim, merhamet, kesin bilgiye ulaşma, ölümlülere teslim olmama gibi değerler adına çalışırken, ona isyan eden Nemrut; putçuluk ve karanlık adına iş yapıyordu.

Bütün nebiler, tüm yaratıcı ve erdirici ruhlar her şeyden önce birer isyancıdır. Mevcuda isyan etmeyen bir benliğin varlık ve oluşa herhangi bir katkısı söz konusu edilemez.

Işık ve yücelik adına sergilenen isyanların tümü Yaratıcı tarafından hoş görülmüştür: Âdem bağışlanmış, Musa 'Kelim' (Allah ile konuşan) sıfatına layık hale getirilmiş, İbrahim 'bir ümmete bedel benlik' olarak anılmıştır. Karanlık adına isyan eden iblis ve yardakçıları ise lanete, pisliğe, rezilliğe, azaba çarptırılmışlardır.

Şöyle veya böyle, isyan, varoluş ve yaratıcılığın motor gücü, besleyici azığıdır. İsyansız bir dünya pörsümeye, çürümeye mahkûmdur. İsyan, tüm hata edebilirliğine rağmen, bir yaratıcı eylemdir ki, hayat onsuz, anlamını kısmen veya tamamen yitirmek tehlikesiyle yüz yüze gelir. (İsyan konusunda ayrıntılar için bk. burada, İsyan mad.)

İNSANIN ÜSTÜNLÜĞÜ MESELESİ

İnsanın üstünlüğünden söz eden ayetler epeycedir. Ancak şunu hemen belirtelim ki Kur'an, insan için mutlak bir üstünlükten söz etmez. İnsan, yaratılmışların tümünden değil, 'birçoğundan üstün'dür. (bk. 17/70) Bu olgu ifadeye konurken 'tektim' sözcüğü kullanılmıştır ki seçkin, üstün, asil, hünerli kılmak demektir. Tekrîm edilmiş anlamında, insandan daha üstün varlıklar vardır.

Ama insanın en önde olduğu, tüm varlıklar içinde en dorukta oturduğu bir nitelikten söz edilmektedir ki bu hüsn yani güzelliktir. İnsanın bu eşsizliği verilirken hüsn (güzellik) ve kıvam

(görünüş, biçim, yapı) köklerinden türeyen 'ahsen' (en güzel) ve 'takvim' (yapılandırma, biçim verme, görünüş kazandırma) kelimeleri kullanılmıştır:

"Yemin olsun, biz insanı en güzel kıvamda yarattık." (Tîn, 4)

Kısacası, Kur'an'a göre, insan, yaratılmışların en güzelidir ama en üstünü değildir.

İnsanın, yaratılmışların sadece birçoğundan üstün olması, ama tüm yaratılmışlardan üstün olmaması ne anlama gelmektedir? İki anlam söz konusu olabilir:

1. İnsandan her bakımdan daha üstün varlıklar vardır. Olayı böyle anlamak, Kur'an verilerinin gereğidir. Çünkü Kur'an, birçok ayetinde, insan dışında şuurlu varlıkların bulunduğunu ifadeye koymaktadır.

2. İnsanın sahip bulunduğu özelliklerin tek tek her birini insandan çok daha mükemmel biçimde taşıyan başka varlıklar vardır. Örneğin, insan bir kuş gibi uçamaz, bir fil gibi güçlü olamaz, bir gece kelebeği gibi iyi göremez, bir yarasa gibi bip sesleriyle yön bulamaz, bir kene gibi koku alamaz vs... Bu yetiler ve bu güçler tek tek ele alındığında, bunları en iyi biçimde taşıyan ve kullanan varlıklar insandan çok daha üstün varlıklardır. Bu tek tek değerler dikkate alındığında, insan çok zayıf, bazen çok zavallı kalır. Kur'an'ın: "İnsan, çok zayıf yaratılmıştır." (Nisa, 28) ayeti bu gerçeğe işaret olsa gerek... Ama bir 'toplayıcı ve bütünleştirici varlık' olarak düşünüldüğünde insan hemen öne geçmektedir,

İmdi, esas soru şudur:

İnsanın üstünlüğü, şurada yaptığımız ayrımda, birinci anlamda bir üstünlük müdür, yoksa ikincil anlamda bir üstünlük müdür? Şu veya bu anlamda, evrende insandan üstün varlıklar vardır. Tartışılan şudur: İnsandan üstünlük, üstün olan varlığın taşıdığı parça değerler açısından mıdır, yoksa tüm değerler açısından mı?.. İnsanın üstünlüğünü hangi anlamda alırsanız alın, Kur'an o üstünlüğü iki şeye dayandırmaktadır: 1.Yaratılış farklılığı, 2. Bilgi üretebilme yetisi.

Yaratılış farklılığı, insana Yaratıcı tarafından bağışlanan bir

farklılıktır. Bu farklılık, Kur'an'da bizzat Yaratıcı'nın ağzından iki ifadeyle verilmektedir: **1.** "İnsanı kendi ellerimle yarattım." (Sâd, 75), 2. "İnsanın içine kendi ruhumdan üfledim." (Hicr, 29; Sâd, 72. Ayrıca bk. Secde, 9)

insanı seçkin ve yüce kılan, onun içinde taşıdığı imkânlardır. İblis onun içinde saklı olabilecekleri düşünmedi, topraktan yaratılan kalıbına bakarak onu küçük gördü ve, "Ben ondan hayırlıyım, ona secde etmem" dedi. Mevlana'nın oğlu Sultan Veled (ölm. 712/1312), bu gerçeği, ölmez bir deyişle şöyle ifadeye koyuyor:

"İblis, insan konusunda kadehe aldandı, kadehin içindekini göremedi." (Sultan Veled; ***Maarif,*** 28)

Bilgi ile seçkinleşen varlık:

İnsanın yaratılışından söz eden ayetler (2/30 vd.), onun meleklere üstünlüğünün arkasında saflık, günahsızlık, uysallık gibi robot varlık değerlerini değil, özgür irade ve arayışın ürünü olan bilgiyi görmektedir. Bu ayetlerde, insanın kan dökücülük, bozgunculuk gibi en yıkıcı niteliklerine yollama yapan meleklere karşı insanı savunan Yaratıcı, insanın bu kötülükleri yapmadığını veya yapmayacağını söylememiş, bunları sükûtla karşılamış ama insanı yücelten şu değeri öne sürerek melekleri susturmuşltur:

İnsan, bilgi üretecek bir varlıktır ve bu nitelimi onun olumsuz yanlarını öne çıkarmaya engeldir.

Diğer varlıklar Yaratıcı'dan emir-komut alırlar; insan ise O'ndan hem emir alır hem de bilgi. Şöyle de diyebiliriz:

Allah, diğer varlıkların yalnız emir vericisi, insanın ise hem emir vericisi hem de öereticisidir.

Kur'an, Allah'ı insanın aslî öğretmeni olarak tanıtmaktadır. Allah, insana, en büyük özelliklerinden biri olan beyanı (fikir üretme ve bunu açıklama imkânı) öğretmiştir. (55/4) Sadece insana has olan kalemle üretimi insana öğreten de Allah'tır. (96/5) İnsana tüm bilmediklerini öğreten, yine Allah'tır.

İnsanın başöğretmeni Allah'tır.

Bu öğretmenlik öyle olup bitmiş bir olay değildir. İnsan, korunması gereken olumsuzluklardan kendisini korursa Allah'ın öğretmenliği sonsuza kadar sürüp gider. Kur'an, beyan ve kalemle üretimin öğretilmesini ifade ederken geçmiş zaman kipi kullanmışken, Allah'ın sayısız konudaki öğretmenliğini göstermede, devamlılık ifade eden geniş zamanlı fiil kullanmıştır:

"Allah'ın iradesine ters düşmekten sakının, Allah size öğretir-öğretmenlik yapar." (Bakara, **282)**

"Allah, size, daha önce bilmediğiniz şeyleri öğretiyor-öğretir." (Bakara, **151)**

Kur'an dilinin aşılmamış ustası Isfahanlı Râgıb (ölm. **502/1108),** insanın üstünlüğünü şu **iki** değere dayandırıyor:

1. Gerçek ilim (e!-ilmu'l-hak),
2. Tutarlı eylem (el-amelu'l-muhkem).

Râgıb'a göre, insanı insan yapan, diğer varlıklarda bulunmayan bu iki değerdir. Bu iki değere sahip bulunmayan bir varlığın, **suretinin** insan olması, onu gerçekte insan yapmaz; böylelerine 'insan suretinde hayvan' denir. 'Kalıbıyla insan' olan varlıklar, hayvandan farklı olarak masumluklarını da yitirir, şerir hale gelirler. Bunun içindir ki Kur'an, en kötü yaratıkların, aklını işletmeyen bu 'insan görünümlü hayvanlar' olduğunu bildirmiştir. (Râgıb; *ez-Zerîa ila Mekârimi'ş-Şerîa,* **86-87)**

Büyük Râgıb, bu tespitinden hareketle şunun altını da çiziyor: Daha iyi ve daha üstün insana gelince o insan, insanı insan yapan iki değerde (gerçek bilgi, tutarlı eylem) ileri geçendir. Bu iki değer dışında, hiçbir insanın ötekinden farkı yoktur. Bu iki değer dışında, insanların hepsi aynıdır. (Anılan eser, **90)**

Allah'a en yakın varlık:

En güzel kıvamda yaratılmış varlık olan insan **(95**/4) diğer varlıkların aksine, güzelliklerin birini-ikisini değil, tümünü toplayan tipik bir varlıktır. Kur'an penceresinden bakararak konuşursak şunu söylemek zorundayız: İnsanı en iyi tanıtacak söz, onun toplayıcı bir varlık olduğunu söyleyen sözdür. İnsan, varlıklar alemindeki tüm güzellikleri ve tüm çirkinlikleri aynı anda

bünyesinde toplayan esrarlı bir varlıktır.

İnsan tüm zıtların toplayıcısıdır.

İnsanın toplayıcı varlık olması, onun Yaratan ile yaratılanları da toplamasını gerekli kılmıştır. Gerçekten de insan, Allah ile masivayı (Allah dışındaki tüm varlıkları) benliğinde toplamıştır. Kur'an bunu, Allah'tan naklen ifadeye koyarken esrarlı üslûbu ile şöyle diyor:

"Biz insana şah damarından daha yakınız." (Kaf, 16)

Ama bu olgu ona ilahlaşma hak ve yetkisi vermez. Bu olgu ona, ilahîleşme hak ve yetkisi verir; hatta ilahîleşme görevi yükler:

"Öğrettiğiniz şu kitaba ve okuyup araştırdığınız şeylere dayanarak benliklerini Allah'a adamış rabbaniler olun!" (Âli İmran, **79)**

Kur'an, insana, ilahlaşma yolunu kapamış ama ilahîleşme yolunu açmış ve bununla da yetinmeyip o yolu kolaylaştırmıştır.

Allah-insan ilişkisinin en güzel ama en hassas yanı işte burasıdır. Birçokları bu noktada sendeleyerek muvahhit (tevhide bağlı yaşayan) fotoğrafının altında tevhitten şirke yuvarlandı.

Kendi içine kıvrılan keskin bir bakış olmak da sadece insanın sahip olduğu bir büyüklüktür. Gerçekten de "İnsan, kendi içine kıvrılan keskin bir bakıştır." (Kıyame, 14)

Allah'ın, kendini öz eleştiriye tabi tutan benliğe yeminini veren ayet de aynı surenin 2. ayetidir. Kendini öz eleştiriye tâbi tutan bir benlik, kendi içine kıvrılan keskin bir bakışa sahip olabilen benliktir. İnsan kelimesinin gerçek anlamına layık benlik de bu benliktir. Eğer öyle olmasa Allah onun tavrını, yüce zâtının yeminine dayanak yapar mı?

Kur'an'm insan anlayışını, Kur'an dilinin ölümsüz ustalarından biri olan Isfahanlı Râgıb'm dilinden özetleyerek noktalayalım:

"İnsan, kafa gözüyle algılayabilen cisimle, kalp gözüyle idrak edilebilen ruhtan oluşmuş bir varlıktır." (Râgıb; ***ez-Zerîa,*** 75)